

ЗАКЛИК ЯК ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНА СКЛАДОВА АГІТАЦІЙНОГО ВПЛИВУ В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена мовним особливостям сучасного українського політичного дискурсу. Зокрема розглядаються прагмалінгвістичні аспекти політичного дискурсу України на матеріалі пропагандистських текстів українських правлячих політичних партій. Особливу увагу приділено проблемі мовного агітаційного впливу на свідомість реципієнта як адресата дискурсу. Надано класифікацію та проведено аналіз закликів як агітаційних форм та одиниць мовленнєвого акту. Наведено приклади різних типів закликів, які функціонують у сучасному українському політичному дискурсі. Матеріалом дослідження послугували тексти виступів та політичних програм різних представників уряду України.

Ключові слова: дискурс, політичний дискурс, прагмалінгвістика, мовленнєвий акт, заклики.

Статья посвящена языковым особенностям современного украинского политического дискурса. В частности, рассматриваются прагмалингвистические аспекты политического дискурса Украины на материале пропагандистских текстов украинских правящих политических партий. Особенное внимание уделяется проблеме языкового агитационного влияния на сознание реципиента как адресата дискурса. Подана классификация и проведен анализ призывов как агитационных форм и единиц речевого акта. Приводятся примеры разных типов призывов, которые функционируют в современном украинском политическом дискурсе. Материалом исследования послужили тексты выступлений и политических программ разных представителей правительства Украины.

Ключевые слова: дискурс, политический дискурс, прагмалингвистика, речевой акт, призыв.

The article is devoted to the language features of the modern Ukrainian political discourse. Particularly, pragmalinguistic aspects of the political discourse of Ukraine are considered on the material of the Ukrainian governmental parties' propaganda texts. Special attention is paid to the problem of language propaganda influence on the recipient's consciousness as an addressee of the discourse. The author submits the classification and carries out the analysis of appeals as propaganda forms and units of the speech act. Examples of different types of appeals which function in the modern Ukrainian political discourse are provided. The texts of performances and political programs of different government representatives of Ukraine have served as the research material.

Keywords: discourse, political discourse, pragmalinguistics, speech act, appeal.

На сучасному етапі розвитку української держави країна потребує глибоких змін в усіх сферах суспільного життя, особливо політичному. Значно посилюється роль політичних партій і окремих представників влади у вирішенні нагальних проблем сучасності. Це ще раз підкреслює важливу роль політичного дискурсу як надзвичайно впливового у громадському житті. За словами Г. Яворської, «Увага до слів і

понять, коли йдеться про політику, вповні обґрунтована, бо політична діяльність – це в першу чергу діяльність дискурсивна, тобто така, яка втілюється у вигляді «розмов» різного роду текстів» [13, с. 6]. Тому актуальною проблемою сьогодні в Україні є проблема структури й функціонування політичного дискурсу, зокрема його мовних аспектів.

У сучасному східнослов'янському мовознавстві цю проблематику досить активно розробляють у таких напрямках: теорія дискурсу (М.Л. Макаров, А.М. Баранов, Г.Г. Почепцов, Ю.М. Караулов, Д.Б. Гудков); лінгвістичний аналіз та інтерпретація політичного дискурсу (А.М. Баранов, М.В. Гаврилова, В.З. Дем'янков, Н.М. Миронова, Д.Б. Гудков, І.С. Маклецова); аналіз українського дискурсу (Ю.Ф. Прадід, О.Ю. Діомідова, Л.І. Чулінда, М.І. Мельник, В.С. Венедиктов, В.Г. Рогожа); прагмалінгвістика (І.С. Шевченко, Н.С. Валгіна, С.М. Соболева, В.В. Богданов, Т.В. Губаєва, М.С. Влащенко, Н.Ф. Баландіна). Одним із недосліджених прагмалінгвістичних аспектів сучасного українського політичного дискурсу залишається питання функціонування агітаційних форм мовного впливу на свідомість людини. Мета статті – виявити розмаїття закликів як агітаційних форм та одиниць мовленнєвого акту на матеріалі сучасного українського політичного дискурсу. Поставлена мета зумовлює розв'язання таких завдань:

- 1) розкрити поняття заклику як мовленнєвого акту;
- 2) на засадах теорії мовленнєвих актів встановити різновиди закликів;
- 3) проаналізувати особливості побудови та функціонування різних типів закликів у сучасному українському політичному дискурсі.

Для розв'язання сформульованих завдань оптимальним є застосування методики дистрибутивного та компонентного аналізу, безпосередніх складників, а також трансформаційних прийомів.

Лексема *заклик* – полісемічна. У лексикографічній статті «Великого тлумачного словника сучасної української мови» визначено: «**Заклик**, -у, ч. 1. Прохання, запрошення прийти, приїхати, з'явитися куди-небудь. // Звук, вигук, що кличе, закликає. 2. без додатка і до чого. Звертання до певної групи людей, у якому в стислій формі висловлено провідну ідею часу, політичну вимогу, завдання; відозва, гасло. // Прохання, вимога розгорнути яку-небудь діяльність, певним чином поводити себе. 3. рідко. Те саме, що **виклик**» [2, с. 395]. Тлумачний словник С.І. Ожегова подає такі дефініції: «**Заклик**... 1. див. закликати. 2. Лозунг, звертання, що у лаконічній формі виражає провідну ідею, політичну вимогу. <...> 3. Прохання, благання. <...> 4. Встановлене законом залучення громадян до виконання військової повинності» [5, с. 590]. Отже, поняття *заклик* має різне семантичне варіювання. Проте в усіх цих визначеннях можна виділити базові компоненти, що складають спільний значеннєвий центр, а саме: *адресант* (суб'єкт дії; той, хто цілеспрямовано впливає на об'єкт дії) – *інформація* (дія, спрямована на об'єкт) – *адресат* (об'єкт дії; той, на кого спрямована інформація). Ці ж елементи є основними складниками будь-якої

комунікації. Таким чином, заклик – це особливий тип мовленнєвого акту, комунікативне призначення якого зумовлене метою впливу на реципієнта.

Найпереконливішим, на нашу думку, є потлумачення терміну *заклик* російським лінгвістом А.М. Барановим: «Заклик – це мовленнєвий акт, звернений до адресата з метою спонукати його до виконання певної дії або сукупності дій, які розуміють як важливу складову суспільно значимої діяльності, що сприяє досягненню певних ідеалів...» [1, с. 420]. Причому, як стверджує дослідник, мовець та адресат є політичними суб'єктами або їхніми представниками, а власне мовленнєвий акт розглядають як частину суспільно-політичної комунікації.

Заклик – не єдиний спонукальний акт у мовленні. Типи спонукальних мовленнєвих актів дуже різноманітні і мотивуються відповідними дієсловами: наказ (від *наказувати*), розпорядження (від *розпоряджатися*), пропозиція (від *пропонувати*), запрошення (від *запросити*), прохання (від *просити*), умовляння (від *умовляти*), погроза (від *погрожувати*), попередження (від *попереджувати*), заборона (від *забороняти*). Такі типи мовленнєвих актів використовують для передачі комунікативних намірів, які відрізняються один від одного. Наприклад, мовленнєвий акт наказу відображає високий ступінь впливу на адресата і вимагає обов'язкового виконання, а мовленнєві акти поради, запрошення дають адресатові свободу в ухваленні рішення, причому порада відбувається насамперед на користь адресата.

Заклик як особливий тип мовленнєвого акту має специфічні характеристики, що вирізняють його з-поміж інших типів спонукань. Це такі ознаки, що базовані на протиставленні:

- відношення між мовцем і адресатом;
- відношення між мовцем, адресатом і третіми особами;
- відношення мовця до того, що повинно бути зроблене;
- відношення адресата до того, що повинно бути зроблене.

Окрім того, мовленнєвим актам характерні особливі умови успішності, дотримання яких робить процес спілкування несуперечливим, усвідомленим і таким, що сприяє розумінню.

Розглядаючи співвідношення між адресантом та реципієнтом при проголошенні заклику, виявляємо ту особливість, що вони не завжди протиставлені щодо передбачуваної дії (діяльності). Так, у прикладах *Закликати до захисту батьківщини*; *Закликати до боротьби проти епідемії* не передбачено, що мовець не буде захищати батьківщину чи боротися з епідемією. З іншого боку, заклик Білла Клінтона *до республіканського конгресу «відкласти міжпартійні чвари»* передбачає, що майбутню діяльність спільно й скоординовано виконуватимуть конгресмени демократичної та республіканської

партії. В останньому випадку мовець виключає себе з ряду адресатів заклику. Заклик, який не виключає мовця з майбутньої діяльності, номінують **закликом інклюзивної дії**. Заклик, що виключає адресанта з ряду реципієнтів, називають **закликом ексклюзивної дії**. Яскравим прикладом заклику інклюзивної дії в українському політичному дискурсі є витяг зі стенограми прес-конференції Президента України: *«Власне кажучи, я хотів би почати нашу розмову з хорошого оптимізму, з хорошого духу, навіть якщо ми говоримо про кризу, навіть якщо ми говоримо про валютну кризу. Ми справимося з нею, ми вийдемо сильнішими з цієї кризи»* [11]. Свідченням використання українськими політиками закликів ексклюзивної дії є репліка депутата Б. Тарасюка: *«Схаменіться, припиніть чвари. Згадайте про виборців, які чекають від вас мудрих рішень»* [12].

Окрім загальної диференціації закликів на інклюзивної та ексклюзивної дії, слід ще зважати на ряд важливих з погляду прагматики типів мовленнєвих актів агітаційного характеру: заклик-лозунг, заклик-апеляція, заклик-звернення, заклик-відозва, заклик до насильницьких дій, а також оцінно-немотивований, оцінно-мотивований заклик та заклик до дій, що спрямований на пропаганду винятковості та переваги адресанта.

Заклик-лозунг – це окремий мовленнєвий акт, характерною ознакою якого є те, що він не формує зв'язний текст. Тут у більшості випадків і мовець, і адресат як політичні суб'єкти є деперсоніфіковані, а мовець не виключає себе з числа адресатів мовленнєвого акту. Так, у заклику-лозунгу Прогресивної соціалістичної партії України *НАТівські вбивці – геть з України!* [10] йдеться про те, що не тільки український народ, але й власне ця політична організація повинна докласти зусиль, аби не допустити інтеграції країни з Північно-Атлантичним блоком.

Відмінною рисою **заклику-апеляції** є той факт, що мовленнєвий акт звернений до адресата з метою спонукати його виступити в ролі судді у суперечці між мовцем та іншою особою, причому опосередкованим адресатом мовленнєвого акту виступає ця інша особа. Приклад такого заклику містить цитата В. Януковича проти опозиції у 2004 р.: *«Сьогодні на Майдані створена модель такого режиму, яку вони хочуть для всієї країни: паспортні перевірки, прописки, кордони, обмеження для роботи журналістів. Дискримінація за національною і регіональною ознакою. Це – не свобода, і явно не демократія. Це репресивний режим. Нехай нас розсудить український народ»* [14].

Заклик-звернення в українському політичному дискурсі також має свої особливості. Так, мовленнєвий акт представляє зв'язний текст, що містить структурно простіші заклики і призначений для конкретного адресата – суспільства, соціальної групи чи значимого політичного

суб'єкта. Прикладом цього заклику є офіційне звернення Б. Загреви до депутатів Волинської обласної ради: *«...закликаю: зупиніться перед тим голосуванням [Щодо законів «Про передачу повноважень»]. Давайте повернемося, і так як ми робили, будь-яке інше рішення, ми ж не одне звернення прийняли. Давайте ми дамо в комісії, давайте ми дамо, відповідно, на розгляд, давайте, нехай всі політичні сили візьмуть участь і внесуть туди свої бачення. І тоді видамо цей проект для того, щоб прийняти, дійсно, рішення, яке хочуть волиняни, а не рішення, яке хоче одна політична сила* [6].

Заклик-відозва має багато спільного із закликом-зверненням, однак принциповою різницею є те, що цей мовленнєвий акт призначений для *деперсоніфікованого* адресата. Наприклад: *«Закликаю усі державні структури, політичні партії, громадські організації до справжнього об'єднання зусиль у справі утвердження в нашій країні верховенства права й зміцнення громадянського суспільства»* [4].

Особливою формою політичної агітації є **заклик до насильницьких дій**. Прикметник *насильницький* у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» витлумачують як «який здійснюється шляхом насильства, заснований на насильстві» [1]. У свою чергу, іменник *насильство* інтерпретують як «застосування фізичної сили до кого-небудь» і «застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось» [1]. Отже, зміст закликів до насильницьких дій полягає в представленні ситуації, коли хтось здійснює по відношенню до когось (чогось) дії, які передбачають застосування фізичної сили або примусу. Варто відзначити, що у такому випадку використання фізичної сили також має насильницький характер, тобто припускає, що існує протидія та небажання виконати те, для чого цю силу застосовують. Прикладом такого типу заклику є елемент промови Президента України під час прийняття присяги: *«Ми знищимо систему корупції в Україні...»* [9]

Окрему групу мовленнєвих актів становлять **оцінно-немотивовані й оцінно-мотивовані заклики**. Визначити всі можливості передачі пропозиціональної семантики закликів, пов'язаних з розгортанням расової, національної і релігійної ворожнечі, надзвичайно складно. Зміст закликів цього типу можна умовно поділити на дві підгрупи. У першому випадку заклик не містить мотивації дій по відношенню до адресата. У таких закликах описують власне дію і вказують референтну групу (адресата). Наприклад: П.М. Симоненко: *«І доводиться лише дивуватися, як узгоджено, принаймні в часі, діють у цьому напрямі російські шовіністи й агресивні націонал-екстремістські сили в Україні. Вони не думають про ваше, шановна молодь, майбутнє, їм сьогодні головне, як вони завжди казали: «Геть москалі! Україна тільки*

для українців» [7]. Такі заклики за способом вираження змісту комунікативного наміру називають *оцінно-мотивованими*.

Стратегія побудови *оцінно-мотивованих* закликів полягає в тому, що спочатку за рахунок негативної (або позитивної) оцінки формують протиставлення між двома (і більше) співтовариствами, при цьому негативні характеристики надають за допомогою зниженої лексики, а також за допомогою одиниць, що містять у своєму значенні негативний або заперечний компонент. Далі негативну (або позитивну) оцінку використовують для мотивації дії, до якої закликає мовець. Наприклад: *«Партія Велика Україна розпочинаючи всеукраїнську акцію «Україна без Ющенка!»*, звинувачує гр. Ющенко В.А., який посідає крісло президента, у завданні непоправної шкоди українському народу...» [3].

Зміст *закликів до пропаганди винятковості та переваги* однієї групи громадян над іншою за релігійними, расовими, національними та соціальними ознаками, базований на введенні контрастивної оцінки, яка передбачає явне чи імпліцитне протиставлення однієї групи іншій. Аналіз таких закликів передбачає виявлення цієї оцінки і демонстрацію того, що оцінка є контрастивною. Відповідно, якщо відносно однієї групи використовують позитивну оцінку, то відносно іншої групи – негативну, і навпаки.

Варто відзначити, що заклики до пропаганди винятковості, переваги або неповноцінності громадян у суто експліцитному вигляді практично не вживають. Так, в агітаційній конструкції *«Переможемо Добром! <...> Переможемо Істиною! <...> Переможемо Красою!»* [8] через імплікацію можна виявити таку пресупозицію: адресант дискурсу за допомогою позитивної оцінки, закладеної у словах *добром, істиною, красою*, тим самим засвідчує наявність у себе цих якостей і автоматично – їх відсутність у конкуруючої групи.

Результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновок про те, що заклик – це не просто спонукальний мовленнєвий акт, а й семантично складна комунікативна одиниця, одна з форм агітаційного впливу в сучасному українському політичному дискурсі, яка складається з трьох основних компонентів (адресанта, інформації-дії та адресата), що нерозривно функціонують у прагматико-політичному просторі. Розмаїття типів закликів у сучасному українському політичному дискурсі вмотивоване неординарністю суспільно-політичних ситуацій та різницею у поглядах суб'єктів дискурсу. Подальші дослідження в напрямку прагматичних особливостей українського політичного дискурсу є перспективними з огляду на те, що нестабільність мовної ситуації в сучасній Україні вмотивована політичною нестабільністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А.Н. Лингвистическая экспертиза текста: теория и практика: [учеб. пособие]. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 592 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. ЗА УКРАЇНУ БЕЗ ЮЩЕНКА! відкрите звернення партії Велика Україна до українців // Велика Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://velikaukraina.org/main/zajavi/455-za-ukranu-bez-jushhenka-vdkrite.html>.
4. Звернення Президента України до українського народу з нагоди Міжнародного дня прав людини та 60-ї річниці ухвалення Загальної декларації прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.president.gov.ua>.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка : 70000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 22-е изд., стер. – М.: Рус. яз., 1990. – 921 с.
6. Офіційне звернення Бориса Загреви до депутатів Волинської обласної ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://pravda.lutsk.ua/analytics/197>.
7. ПАРЛАМЕНТСЬКІ СЛУХАННЯ. Зовнішня політика України як інструмент забезпечення національних інтересів держави: здобутки, реалії та перспективи (Сесійний зал Верховної Ради України. 19 листопада 2003 року, 15 година) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.rada.gov.ua/zakon/skl4/par_sl/sl191103.htm.
8. Передвиборна програма політичної партії «Третя сила» // Інтерактивна інформаційно-аналітична система «Громадянське суспільство і влада» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://civic.kmu.gov.ua/ecsor/control/uk/publish/article>.
9. Прийняв присягу новий президент України Віктор Ющенко // Кореспондент.net Україна (23 січня 2005 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/252630>.
10. Прогрессивная социалистическая партия Украины (Фотофакты) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.vitrenko.org.ru>.
11. Стенограма підсумкової прес-конференції Президента України для засобів масової інформації (23.12.2008 22:00) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.president.gov.ua/news/12468.html>.

12. Тарасюк хоче, щоб Балога зупинив деструктивні дії // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу:
<http://www.pravda.com.ua/news/2008/4/17/74808.htm>.
13. Яворская Г. Политические метафоры и политические сюжеты. Заметки к диалогу «Украина – Европейский союз» / Галина Яворская // Зеркало недели. – 2002. – № 9 (384). – С. 6-7.
14. Янукович збирається стати публічним політиком і йде у відпустку // Кореспондент.net Україна (7 грудня 2004 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу:
<http://ua.korrespondent.net /ukraine/251019>.

Рецензенти: д.філол.н., професор Т.В. Радзівська,
д.філол.н., професор Н.П. Тропіна

© Лось О.А., 2009

Стаття надійшла до редколегії 02.03.09